

# Zakaj govorimo o domovini in ne o domovinah?

Ilma Rakusa

*Nemška beseda Heimat je izpeljana iz Heim, »dom«; torej označuje kraj, kjer je človek pri sebi doma. To velja tudi za madžarsko besedo »haza« in slovensko oziroma srbohrvaško »domovina«. V ruski »rodini« se skriva koren »rod«, ki pomeni rojstvo. Domovina bi bila potemtakem kraj, iz katerega človek izvira na način rojstva. Drugače je v francoščini in italijanščini: »patrie« in »patria« sta izpeljani iz besede »oče«, domovina je torej očetnjava.*

Če se hočemo počutiti neke doma, je to lepa, legitimna želja. Ampak ali mora biti dom nujno neka dežela in vrh tega celotista, ki je povezana s poreklom in rojstvom? Kaj pa, če se me globlje dotika kraj, ki leži daleč od dežele mojega izvora? In če mi občutka domačnosti sploh ne zagotavlja kraj, temveč ljudje? Prijatelji, ki so raztreseni po celotnem evropskem kontinentu in pri katerih lahko – na Dunaju, v Parizu ali Sankt Peterburgu – vedno najdem zavetje? Ko smo že pri prijateljih: k njim lahko nedvomno štejemo tudi knjige. Knjižnica, ki sem jo sestavljala toliko let, mi daje stalnost in občutek varnosti. To mi nudi tudi jezik, v katerem se večinoma gibljem in tudi pišem svoje knjige: nemščina. Le kaj bi brez nje! Čeprav sem se je naučila šele pri šestih letih in po madžarščini, slovenščini ter italijanščini, je postala moj svet, nepopisno bogat, mnogovrsten svet, ki ga še vedno nisem preiskala v vseh njegovih možnostih. Nikdar pa se mi ni zgodilo, da bi svojo povezanost z nemškim jezikom razširila na kolektiv, ki govori ta jezik – ali celo na Nemčijo. Tudi v svojih knjigah se ne naslavljam na kakšen narod.

Kolektivi pač niso moja reč. Občutek pripadnosti neki deželi se me je namreč povsem izognil. Kot hčerka Madžarke in Slovenca sem bila rojena v slovaški Rimavski Soboti (Rimaszombat po madžarsko), moje nomadsko otroštvo pa se je odvijalo v Budimpešti, Ljubljani, Trstu in Zürichu. Tako sem že zgodaj ugotovila, da življenje tvorijo selitve in spremembe krajev. Nikjer nisem mogla pognati korenin, zato so raje rasle v zrak. Zastave narodov in narodni prazniki skupaj s pompom in shodi se mi zdijo sumljivi. O patriotizmu ne vem ničesar in ostaja mi ugan-ka, kako se lahko človek identificira z neko državo ali narodom, ne da bi se mu bilo treba soočiti s svojo vestjo. Nedvomno mi

manjka gen za *feeling* kolektiva – ali pa sem preprosto imuna na vse, kar diši po skednju očetnjave in narodnem ponosu. Ob poslušanju nacionalnih himen me oblije zona, nacionalna moštva pa me spravijo v slabo voljo. Predpona »nacional-« zveni v mojih ušesih kot zamejitev, morda celo kot zavrnitev. S tem ne želim imeti opravka.

Pomenljivo se mi zdi, da se je mlada pisateljica Grjaznova nedavno izrazila na zelo podoben način: »Ne vem, kaj je to: domovina. Nikoli mi ni bila pomembna, ta beseda ima pridih izključevanja, zavrnitve. Domovina pomeni Rusijo Rusom, kot je dejal Putin na slovesnosti ob svoji izvolitvi, ali Nemčijo Nemcem.« Grjaznova se je kot otrok rusko-judovskih staršev rodila leta 1984 v Bakuju, leta 1996 pa je v okviru rednega sprejemanja skupin beguncev prišla v Nemčijo, kjer živi še danes. Ne pozna niti domovinskih čustev niti domotožja.

Primanjkljaj, bi rekli mnogi. Veliko zamujata! In verjetno bi imeli celo prav. Zares mora biti prijetno, če občutiš pripadnost vaški skupnosti, podeželski občini ali mestni četrti v Budimpešti. Biti domač z lokalnimi razmerami in tradicijami pomeni imeti oporo v svetu, osnovanem na globalizaciji. V tem primeru bi morda raje uporabila besedo »najožja domovina«, o kateri govori tudi švicarska pisateljica Erica Pedretti. Kdor ceni regionalnost in lokalnost, ni v nobenem primeru šovinist, v resnici prav nasprotno.

Toda kaj narediš, ko si – kot sem tudi sama – brez korenin? Ko je dom nikjer in hkrati vsepovsod? Kje dobiš svoj mali delež domovine? Ni mi namreč blizu poizkus, da bi idealizirala svojo brezdomovinskost ali da bi – po zgledu ruskega filozofa Leva Šestova – napisala sodobno »apoteozo izkoreninjenosti«. V svojih spominih *Morje modro moje* (*Mehr Meer* v izvorniku) sem šla po sledih svojega otroštva in odkrivala, pri katerih podobah, vonjavah, pripetljajih in predmetih so obtičali moji spomini. Naj navedem par primerov: mama mi prebira madžarske pravljice; tetin vrt v Ljubljani je kakor paradiž, toda iz ranžirne postaje v bližini se ponoči sliši strašljivo pihanje vlakov; v mrzlih letnih časih diši po rjavem premogu; Trst pomeni morje, burjo, grad Miramar in ledene lučke, morje me napolni s srečo in ziba v spanec, a pod žaluzijami v temni sobi za počitek ne



spim, temveč sledim svetlobnim zajčkom, ki begajo po ploščicah na tleh; rada imam rumene poštna stavbe in železniške postaje, golaž, slivove cmoke in jabolčni štrudelj – ter melanholično ljudsko glasbo s poltoni in nepravilnimi ritmi.

Vtisi iz teh časov so še danes živi, radosti so ostale iste. Morje ob Trstu me še vedno napolni z občutkom sreče, zato ponavljam za slikarjem Vladom Martekom: »Boljše kot vsako gnezdo je mesto ob morju«. Na domačem ozemlju se znajdem tudi tedaj, ko srečam tisto rumeno Marie Terezije, ki je tako značilna za uradne zgradbe iz časa Kakanije,<sup>1</sup> ali ko na jedilniku odkrijem golaž in slivove cmoke. Pravljičice, še posebej madžarske, tvorijo zalogo, iz katere črпам svojo ljubezen do literature, madžarski materni jezik s svojimi nežnimi pomanjševalnicami pa me greje in krepi v vsaki življenjski situaciji. Ko zadiši po premogu, me prevzame spontano hrepenenje, da bi vzhodno Evropo prepotovala širom in počez, od Ljubljane do Lviva in nato do Vilne. Ta nenehna privlačnost vzhoda je bistveno povezana z mojim otroštvom. Svojo abecedo sem se naučila tako rekoč v smeri proti vzhodu: življenje v Švici – in švicarski potni list – tega ni spremenilo. Berlin, v katerem najdemo veliko vzhodnega in včasih tudi vonj po premogu, se mi zato zdi bolj domač kot čistejši Zürich. Po Berlinu pohajkujem, v Zürichu pa pobegnem med svoje štiri stene, kjer sem ustvarila svoj lasten, rakuški kontinent, s knjigami, klavirjem in drugimi pripovednimi predmeti.

Zakaj se torej vračam? Da se sprehodim po stopinjah otroštva in prvih ljubezni ali da si kos za kosom ustvarim domovino zase? Ti stvari se ne izključujeta. Sentimentalno potovanje v emocionalno obložene kraje je isto kakor krepitev gotovosti vase, ki postaja z leti vse pomembnejša. Hkrati pa se vse predbro zavedamo, da je preteklost prešla in da moramo vedno znova sami določiti svoje mesto v svetu. Z zaostreno formulacijo bi lahko dejala: domovina sem jaz sama. Prav vseeno je, če sem v Zürichu, Berlinu ali Trstu, saj ni mogoče geografsko opredeliti kraja, ki odloča o mojem notranjem domovanju. Že dolgo živim z nevidnim, spominskim, sublimiranim Trstom (in to je le eden od primerov), že dolgo rišem notranje zemljevide, ki sledijo svojim lastnim koordinatam. Kakorkoli že: brez spominov ne gre, še posebej pa ne gre brez prijateljev (kozmpolitov kakor jaz), ne gre brez dela, umetniškega iskanja, nado-

mestne domovine pisateljev in aktivnega druženja s podobno mislečimi, ki jim ni potrebno nenehno razlagati reči, saj me razumejo tudi brez dodatnih pojasnil.

Pred tridesetimi leti sem ustanovila bralni krožek – obdržal se je do danes. Košček mikrodomovine, če smem tako reči. Vsak mesec se dobimo in razpravljamo o izbranih knjigah. O Kosztolányijevem *Škrjancu* (*Pacsirta* v izvorniku) ali o *Loliti* Nabokova, vmes pa tudi o naših skrbeh ter o novicah iz literarnega prizorišča. Kot pisatelji smo vsi del tega, vsi dajemo in jemljemo, vplivamo in vpliv tudi prejemo. V zadnjih letih se je stanje založništva, časopisov in knjigarn sunkovito spremenilo. Razmerja razpadajo, znani obrazi izginjajo, kriza terja svoje žrtve. Stvari se rušijo na fronti mikrodomovin. In prevzame nas strah pred osamljenostjo, eksistencialno brezdornostjo, celo pred propadom.

Skoraj nezavedno sem besedo »domovina« dala v množino: mikrodomovine. To ustreza realnosti, kakor tudi ustreza realnosti, da je naša tako imenovana identiteta pravzaprav hibrid. V mojem primeru se to kaže že v mešanem poreklu in socializaciji, ki je bila pogojena s številnimi spremembami kraja in jezika. A le kdo bi bil pripravljen reči zase, da je »en« in enostaven? Še posebej pa danes, ko nas je življenje v družbi migracij doobra pomešalo med sabo. Vendar tudi v preteklih desetletjih ni manjkalo kompleksnih biografij.

Ödön von Horváth je leta 1929 v avtobiografski beležki zapisal: »Če me vprašate po moji domovini, vam odgovorim: rojen sem na Reki, odraščal sem v Beogradu, Budimpešti, Bratislavi, na Dunaju in v Münchnu, potni list pa imam madžarski – vendar: "domovina"? Je ne poznam. Sem tipične stare avstrijsko-madžarske mešanice: madžarske, hrvaške, nemške, češke krvi – moje ime je madžarsko, materinščina pa nemščina. Nemško govorim daleč najbolje, tudi pišem le še v nemščini, torej spadam v nemški kulturni krog, k nemškemu narodu. Pa vendar: pojem "domovina", obarvan nacionalistično, mi je tuj. Moja domovina je ljudstvo. – Torej, kot rečeno: nimam domovine, seveda pa ne trpim zaradi tega, temveč se veselim svoje brezdomovinskosti, ki me osvobaja odvečne sentimentalnosti. Jasno, so pokrajine, mesta in sobe, kjer se počutim doma, imam spomine na otroštvo, ki jih ljubim tako kot vsi drugi. Dobre in slabe spomine. Vidim ulice in trge različnih mest, na katerih sem se igral ali po

<sup>1</sup> Blago ironičen izraz »Kakanija«, ki okvirno pomeni Avstro-Ogrsko monarhijo, je nastal iz kratice K.u.K., uradne okrajšave besedne zveze *kaiserlich und königlich* (cesarsko in kraljevsko), ki je označevala avstroogrsko oblast. Beseda je sodobnim bralcem znana zlasti iz Musilovega *Človeka brez posebnosti* (op. prev.).



katerih sem hodil v šolo, prepoznam železniško postajo, sankališče, gozdove, cerkev, v kateri so me prisilili, da sem prejel Sveto rešnje telo – spomnim se tudi svoje prve ljubezni [...].« In Horváth sklene s stavkom: »Nazadnje je pomembno to, da se za dobro človeštva borimo proti nacionalizmu.«

Osupljivo je, kako močno me ta avtor nagovarja prav iz srca, nenazadnje tudi njegova bojevita drža proti nacionalizmu. Kot vemo, je kljub mnogim svarečim glasovom zgodovina šla prav po fatalni poti nacionalizma, natančneje nacionalsocializma. In tudi v najmlajši jugoslovanski vojni je prodrla na plan nacionalistična blaznost, pa čeprav je neki Danilo Kiš že sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja opozarjal na nacionalistične ekscese.

Šele nedavno sem obiskala svoje prijatelje v Sarajevu. Dragana, bosanska Srbkinja – med obleganjem so ji rojaki ubili mater, saj je pri sebi skrivala Bošnjake – mi je skupaj s svojim možem Dževadam povedala, da je mesto dejansko etnično očiščeno: od vojne živijo tam skoraj izključno Bošnjaki, ki tvorijo preko 90 % populacije. Samo v Sarajevu je čiščenje zahtevalo dvanajst tisoč žrtev, o čemer pričajo številna pokopališča, ki se vzpenjajo po bližnjih gričih.

»Kaj je domovina?«, vprašam Dževada. V odgovor zmaje z glavo sem in tja. Končno mi odvrne: »Samo to, kar imaš v sebi.« In še po premisleku: »Tako je bilo tudi z Ivom Andrićem. Danes se vsi prerekajo o tem, komu naj bi Andrić "pripadal". Srbi ga poskušajo pridržati zase zato, ker je večino svojega življenja bival v Beogradu, Hrvati zato, ker je bil njegov oče Hrvat, Bošnjakih pa zato, ker se je rodil v Travniku in pisal skoraj izključno o Bošnjakih. Preprosto smešno. Andrić je Andrić, in pika.« Pretirani nacionalizem je v resnici smešen, če ni že ravno vse-

lej tudi nevaren, saj spreminja strah v napadalnost. Gotovo ni primeren za reševanje samopovzročenih kriz, v resnici ravno nasprotno.

Prav nacionalizem je najhuje kompromitiral pojem domovine – in to počne še vedno. Ne govorim o pravici ali potrebi po domu, ki sta legitimni, temveč o vprašanju, kako definiramo ta dom: kako ozko, kako široko, kako radodarno, kako izključujoče. Kjer so stopile v ospredje teritorialne in etnične kategorije, kjer je postala domovina propagandno geslo ali celo bojni klic, tam preži nevarnost.

Po mojem pa je domovina povsem subjektiven pojem, ki vrh tega ne obstaja v ednini. Zame obstajajo le domovine, natančneje mikrodomovine, pri čemer so najpomembnejši tisti koščki domovine, ki si jih vedno znova ustvarjam s svojim pisanjem. In seveda se moram prijateljsko zediniti s svojim trmoglavim jazom, da lahko nato skupaj postaviva premični dom, v katerem bodo lahko svoje domovanje našli tudi drugi. Moj sin, denimo. Da bo lahko nekoč dejal, da ga imam rada ter da se lahko zanese name – v svetu, ki se neukrotljivo spreminja.

Moje metafizično hrepenenje pa seveda daleč presega vse povedano. Da prideš nekam in ne želiš več iti dalje – to bi ne bilo slabo. Morda bi bila to poslednja domovina, o kateri pa lahko v tostranstvu le sanjamo. ●

**Prevod: Aljoša Kravanja**

*Ilma Rakusa je pisateljica, pesnica in esejistka, avtorica spominov Morje modro moje in pesniške zbirke Proti strahu.*

*Tekst je bil prvotno predstavljen na festivalu Haza-Heimat-Home, ki je potekal novembra 2012 v Budimpešti.*